

نثر المرجان فی رسم نظم القرآن

محمد غوث ابن ناصر الدین محمدین
نظام الدین احمد الناطی الارکاتی

حسن پویا

نثر المرجان فی رسم نظم القرآن، تالیف مولانا العلامة الحبر الفهامه غیاث الملة والدین محمد غوث ابن ناصر الدین محمدین نظام الدین احمد الناطی الارکاتی.

قرآن کریم، مجموعه ای از آیات و سوره هاست که برای هدایت بشر بر قلب نازنین پیامبر خاتم حضرت محمد ﷺ نازل شده است. قرآن کلامی است الهی و سرچشمه گرفته از منبع نور که سخن غیر خدا در آن راه ندارد. این کتاب سترگ الهی دارای ابعاد گوناگون اعجاز است که دست غیر به پایگاهش نرسد. قرآن نه تنها در فصاحت و بلاغت و سایر موارد معجزه است، بلکه در ظاهر و خط آن اعجازی عظیم نهفته است تا آن جا که در تک واژه ها و مفردات آن کتاب ها نگاشته شده است و بحث های مختلفی در این زمینه صورت پذیرفته است. و در این زمینه برخی از بزرگان گفته اند: «خط قرآن عظیم برای همه انس و جن معجزه است همچون الفاظ بلیغ و رسای آن»^۱.

بحث درباره الفاظ و حروف قرآن مجید تا به آن جا پیش رفته است که استاد بزرگوار علامه حسن زاده آملی فرموده اند: «کتابی در بسم الله الرحمن الرحیم تالیف شده است در ۱۹ جلد که در مورد هر حرف از حروف بسم الله یک جلد است.»

از این روست که مشرکان از هر راهی که برآمدند تا در مقابله با این کتاب آسمانی برآیند،

توانستند تا آن جا که پیامبر را به ساحر و شاعر و قرآن را به سحر و شعر بودن متهم کردند. باید کتاب الهی آن چنان باشد که از دست بدخواهان مصون باشد. رمز جاودانه بودن این کتاب بزرگ همین است که بی بدیل کتابی است که در مورد آن بیش ترین تحقیقات و تألیفات انجام گرفته است و محققان و اندیشوران مسلمان و غیر مسلمان را به تحقیق و اندیشیدن در این کتاب واداشته است و هرگز این چشمه جوشان الهی خشک نخواهد شد بلکه با تازگی و طراوت همیشگی خود جاودانه خواهد ماند.

عظمت قرآن و الهی بودن این کتاب بود که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آن همه اهتمام و سفارش بر حفظ و نگهداری آن داشتند و حافظان و کاتبان ویژه ای بر این کار گماردند و خود نیز همیشه آن را تکرار می کردند. و مسلمانان از صدر اسلام، نه تنها در مورد حفظ کلمات و آیات قرآن، بلکه در حفظ رسم الخط قرآن که دارای ویژه گی و شیوه نگارش مخصوص است کمال کوشش و اهتمام را داشتند. و ما در این مقال در صدد معرفی جامع ترین کتاب در این موضوع هستیم و اشاره ای مختصر به تاریخ خط خواهیم داشت.

درباره سابقه خط از نظر محققان اختلاف فراوانی هست و کسانی همچون ابن خلدون معتقدند که خط عربی سابقه ای طولانی دارد و تاریخ آن به قوم تبع برمی گردد. در این که خط از یمن یا از انبار یا از حیره به مکه و مدینه راه یافته، نیز پاسخ قطعی نداده اند ولی آن چه مسلم است خط قبل از اسلام در مکه و مدینه راه یافته است. گرچه عده ای انگشت شمار و معدود آن را می دانستند تا آن جا که گفته اند: «اول من نشر الكتابة بطریقه عامه هو الرسول الاکرم محمد صلی الله علیه و آله بعد مهاجرته الی المدینه»^۲.

یعنی: بعد از هجرت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به مدینه بود که نوشتن همگانی و رسمی شد و اهتمام خاصی که حضرت داشتند، باعث گردید که مسلمانان به خواندن و نوشتن روی آورند.

قرآن نیز توجه خاصی به آن نشان داده تا آن جا که می بینیم کلمه «کتابت» و مشتقات آن حدود ۲۰۰ بار و کلمه «قرائت» و مشتقات آن ۵۰ بار در قرآن تکرار شده است. و این ها علاوه بر کلمه علم و مشتقات آن و توجه و امر به تفکر، تعقل، تدبیر و جز آن در قرآن است.

باتوجه به این که افراد معدودی قبل از بعثت پیامبر خط می دانستند و بعضی از آنان جزو کاتبان وحی بودند، بدون شک رسم الخط قرآن کریم گرچه در بسیاری موارد موافق رسم الخط رایج بوده است، ولی در مواردی مختص به خود قرآن است تا آن جا که مرحوم کاشفی سبزواری در مقدمه «جواهر التفسیر» آورده است:

«از علوم متعلقه به قرآن که علم تفسیر بدان نیاز دارد، اول علم رسم الخط است؛ از جمله

خطی که مصحف «امام» بدان مکتوب است و قواعد متفق علیها که در آن به اجماع صحابه به کار رفته است و گفته اند: رسم این خط نیز منزل است و به تعلیم جبریل بوده است.»

مفسران و محققان اسلامی متابعت از آن را لازم شمرده اند و تخلف از آن را جایز ندانسته اند و برای این رسم الخط قواعدی منحصر به خود قایل اند که در شش مورد با سایر قواعد سازگاری ندارد: حذف، زیاده، همزه، بدل، وصل و فصل و دو قرائت (یعنی با یک نوع نوشتن و با یک نوع خواندن). در این مورد کتاب های فراوانی نگاشته شده است و در بعضی تفاسیر به صورت مقدمه درباره آن بحث شده است. حتی بعضاً در مورد بعضی از این خصوصیات کتاب نوشته شده است. مثلاً در باب وقف و ابتداء و ... و برای هر یک از این شش مورد نمونه های فراوانی آورده اند که مختص به خود قرآن است.

مسلمانان نیز در صدر اسلام توجه و دقت خاصی در نوشتن قرآن کریم داشتند. گرچه در برخی واضح شیوه نگارش قرآن با آیین نگارش آن زمان مخالف بود ولی به کسی اجازه داده نمی شد که قرآن را جز بر طبق همان شیوه که به تواتر ضبط شده بود، بنویسد تا این که اولاً قرآن همان گونه که بوده، دست نخورده باقی بماند؛ ثانیاً جلو تحریف از هر جهت (حتی از جهت شیوه نگارش) گرفته شود. المقنع می گوید: اشهب گفته است: از مالک پرسیده شد: آیا می شود مصحف را مطابق قواعدی که مردم پدید آورده اند نوشت؟ پاسخ داد: نه؛ قرآن را جز مطابق با نوشته نخستین نمی شود نوشت. سیوطی در کتاب الاتقان نوشته است: گروه زیادی از متقدمین و متأخرین درباره طرح خط قرآن و شیوه نگارش آن کتاب های مخصوصی تصنیف کرده اند.^۳

بعد از ذکر این مقدمه، اینک برآنیم تا کتابی جامع و کامل را در این باب به تمامی قرآن پژوهان و شیفتگان قرآن معرفی کنیم تا ان شاء الله موجب احیای این اثر بزرگ گردد.

کتاب «نثر المرجان فی رسم نظم القرآن» تألیف محمد غوث ابن ناصرالدین محمد بن نظام الدین احمد الناطی الارکاتی، چاپ: حیدرآباد دکن. شاید در موضوع خود بی بدیل باشد، زیرا که تنها کتابی است که از بابت بسم الله الرحمن الرحیم قرآن تا ناس سوره مبارکه «الناس» کلمه به کلمه بدون هیچ کم و کاستی به بیان رسم الخط کلمات قرآن پرداخته است. این اثر، در هفت جلد تألیف شده است که نگارش آن حدود ۲۰ سال به طول انجامیده است.

از مؤلف این کتاب در کتب تراجم چیزی به دست نیامد. در جلد اول این کتاب در ۹۳ صفحه مقدمات بحث آمده است که چنان که خود مؤلف آورده است، کتاب را بر یک مقدمه و دو مقاله تنظیم کرده است.

مقدمه در ۷ صفحه (المقدمه فی المبادئ) که مبادئ بحث رسم الخط درباره علم خط و تاریخ آن و جمع قرآن، و مصاحف عثمان و اعراب و نقطه گذاری قرآن بحث کرده است و مقاله اوّل در اصول خط و به عنوان: «المقالة الاولى فی الاصول» نگاشته شده که در آن به مختصات رسم الخط قرآن به تفصیل در ۵ باب که هر باب دارای فصل های متعددی است، پرداخته است: الباب الاول فی الاثبات والحذف؛ الباب الثاني فی الزیادة؛ الباب الثالث فی الابدال؛ الباب الرابع فی الوصل والقطع؛ الباب الخامس فی الهمزة.

مقاله دوم آن تحت عنوان: «المقالة الثانية فی الفروش» که از ص ۹۳ جلد اوّل شروع می شود تا پایان جلد هفتم کتاب ادامه می یابد، به بیان تک تک الفاظ قرآن به ترتیب می پردازد: جلد اوّل تا آخر سوره نساء؛ جلد دوم از سوره مائده تا آخر سوره توبه؛ جلد سوم از سوره یونس تا آخر سوره نحل؛ جلد چهارم از سوره اسراء تا آخر سوره فرقان؛ جلد پنجم از سوره شعراء تا آخر سوره یس؛ جلد ششم از سوره صافات تا آخر سوره حجرات؛ جلد هفتم از سوره ق تا آخر قرآن.

احیا و چاپ جدید این کتاب شریف احتیاج به فهرست های گوناگون دارد. مؤلف گران قدر آن تنها در سربرگ هر صفحه علاوه بر نام خود کتاب و جلد آن، به ذکر کلمه اوّل هر جزء اکتفاء کرده است که تا آخر جزء آن کلمه در تمام صفحه ها تکرار شده است. در آخر هر جلد غلطنامه ای نیز آورده است.

شایسته است که محققان اندیشور جهت احیای این کتاب ارزشمند کمر همت بریندند و با چاپی نفیس و با ارزش، خدمتی به جامعه قرآنی فراتمایند. انانیت فرهنگی در خاتمه از استاد بزرگوار عالم موحد حضرت علامه آیت الله حسن حسن زاده آملی که قبول زحمت کردند و این کتاب ارزشمند و سایر کتاب های مربوط به رسم الخط قرآن مجید را جهت معرفی در اختیار گذاردند کمال تشکر را دارم و از صاحب قرآن برای این عالم الهی بقای عمر و سلامت کامل مسئلت می کنم.

۱. ایقظ الاعلام لوجوب اتباع رسم مصحف الامام، ۳۰.

۲. تاریخ القرآن / ۲۸، ابو عبدالله زنجانی.

۳. الاتقان، سیوطی؛ ۲/ ۱۶۶؛ چاپ مصر.